

## 1. előadás

### A nyelvi szintek

A nyelv szintjei	A beszédbeli megfelelője
fonéma	hang
morféma	
lexéma	szólőfordulás
szintagma	
mondat	nyilatkozat

#### Definíciók

A nyelv a beszéd alapjául szolgáló elemrendszer és szabályrendszer.

A **grammatika** a nyelvi jelek alkotásának és összefűzésének szabályait írja le, más néven szerkezettan.

A **fonéma** a legkisebb nyelvi elem. Nincs jelentése. Szóelemeket épít. Jelrész:  $f + a + l$ , jelmegkülönböztető nyelvi egység: *fal, fél, föl*.

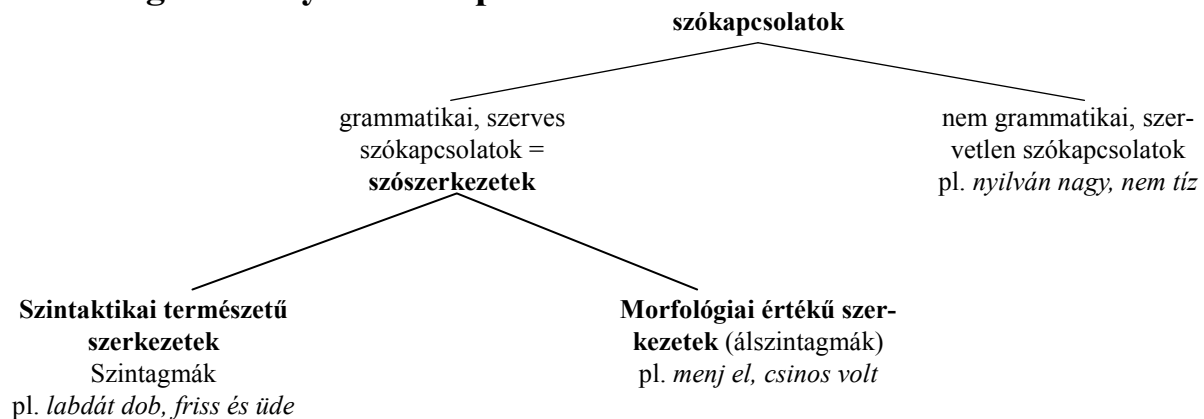
A **szóelem (a morféma)** a legkisebb nyelvi jel. Fonémá(k)ból épül fel. Lexémák, szólőfordulások létrehozásában vesz részt. Például: *túr-, -ás/-és, pohár-, -tok/-tek/-tök*.

A **szó** szóelem(ek)ből felépülő, közvetlenül szintagmákat és mondatokat építő nyelvi egység, melynek önálló jelentése van. A szöveg konkrét, egyszeri eleme: szólőfordulás; az elvont szótári szó: lexéma. Például: *könyv, alatt, pihenőnap, talán, le*.

A **szintagma** két önálló fogalomjelölő lexéma és/vagy mondatrész grammatikai kapcsolata. Szavakból épül fel. Mondatok felépítésében használjuk. Például: *szaladj hozzám, óvoda és iskola, hosszú utazás*.

A **mondat** nyelvi elemekből és grammatikai szabályok szerint létrehozható önálló nyelvi forma. A kommunikáció alapeleme, az intonáció lezártsága jellemzi. Szóból/szavakból, szintagmákból épül fel. A legnagyobb nyelvi egység. Például: *A szeretet mindent legyőz; Tényleg?; Jó lenne, ha velünk jönnél*.

#### A szintagmák helye a szókapcsolatok között



## Egyéb tudnivalók, vitás kérdések

A **szöveget** nem tekintjük nyelvi egységnek.

**Álszónak** vagy **állexémának** nevezik egyes nyelvtanok azokat a szavakat, melyek funkciója toldalékmorfémával egyenértékű. Ilyen a névutó: ház **mellett**, a névutómelléknév: a ház **melletti**; az igekötő: **tudtam meg**, a segédige: **tudós leszek**, **nézni fogom**; a segédigenév: *(nem akar) mérges lenni*; egyéb igei segédszók: **vitték volna**; a határozóvá tevő **mint**: **mint vendég (volt nálunk)**. Valódi szónak tekintendő, mert önálló (néha mondat is lehet) saját szófaja van. Tudni kell azonban róla, hogy viszonyjelentést hordoz, s nem szintaktikai, hanem morfológiai kapcsolatot alkot más szavakkal.

Az **álszintagma** morfológiai természetű szószerkezet: egy fogalomjelölő szó és egy toldalékmorféma-értékű viszonyzó kapcsolata, lásd a fenti példák aláhúzott szókapcsolatait.

## 2. előadás

# Alaktani alapfogalmak

**A morféma a legkisebb nyelvi jel.** A morféma az a legkisebb nyelvi egység, amely meghatározott formával és ehhez kapcsolódó jelentéssel rendelkezik, s további hozzá hasonló, meghatározott alakú és jelentésű kisebb egységekre nem bontható.

**Elemkörnyezet = disztribúció.** A disztribúciós módszerrel azt vizsgáljuk, hogy egy adott nyelvi elem milyen lehetséges elemkörnyezetekben fordul elő.

### A szóelemek osztályozása

A morfémaknak két fő típusuk, osztályuk van: a tömorfémák és a toldalékok.

A **tömorféma** a szó jelentésének és alakjának a központi eleme, alapja. A tömorféma a szóalak kötelező eleme: minden szónak van töve.

A **toldalékok** a tőhöz kapcsolódó, többnyire grammatikai jelentést hordozó szóelemek. Fajtaik szerint megkülönböztetünk képzőket: *lakat-os*, *gyerek-telen*; jeleket: *kerget-ett*, *vidám-abb*; valamint ragokat: *átugor-ja*, *erdő-höz*.

**A szóelemek jelentése szerint: fogalmi jelentés** (elsősorban a tömorfémákra jellemző, pl. *fogalm-*, *labda-*, *kerek-* stb.); **viszonyjelentés** (elsősorban a toldalékmorfémákra jellemző, pl. *-ban*, *-ság*, *-k* stb.). Kivételek: *után-*, *fog-* [segédigei tő], *vissza-* (viszonyjelentésű tömorfémák); *-ka/-ke*, *-né* (fogalmi jelentést is tartalmazó toldalékmorfémák).

**A szóelemek önállósága szerint: A szabad morféma** önmagukban, más szóelem nélkül is előfordulhatnak a mondatban. **A kötött morféma** soha nem fordulhatnak elő önállóan, csak más szóelemmel együtt.

**Termékeny és terméketlen szóelemek:** termékeny (produktív) az a szóelem, ami részt vesz új szó létrehozásában. Például a *-z* képző (*e-mail* > *e-mailez*).

**Egyalakú és a többalakú szóelemek.** Többalakú szóelemnek azt a morfémat nevezük, mely eltérő morféma környezetben részlegesen eltérő alakban, ám azonos jelentéssel és funkcióval jelenik meg (pl. *hoz-at*, *néz-et*, *ugrál-tat*, *köt-tet*). **Alakváltozás** (mint folyamat) = **alternáció**; **alakváltozat** (mint nyelvi jelváltozat) = **alternáns**. **Invariáns** = a morfémaalternánsok közül kiválasztott egyetlen változat, mely az egész csoportot képviseli. Az invariánshoz tartozó, megvalósuló változatok a **variánsok**. Például invariáns: NI, variánsai: *-ni*, *-nni*, *-ani*, *-eni*, *-nn*, *-an*, *-en* (*hoz|ni*, *vi|nni*, *hord|ani*, *tölt|eni*, *jö|nn|öm*, *ugr|an|unk*, *küzd|en|ünk*).

### Az előhangzó

Előhangzónak a tő és a toldalék között megjelenő, rendszerint alsó vagy középső nyelvállású magánhangzót nevezük, például *ház-ak*, *kert-et*. Az előhangzót a toldalék részének, első elemének tekintjük.

### Ragozási sorok (paradigmák)

A toldalékolási rendszereket **ragozási soroknak**, más néven **paradigmáknak** nevezük. A ragozási sorok tagjai egymástól jól megkülönböztethető, egymással szembeállítható szóalakok.

A **zéró morféma** a testes morfémaakkal testetlensége által szembeállítható jel, pl. *alma-Ø* – *almá-k*; a zéró az egyes számot jelöli. A zéró morféma mindig valamely paradigma része.

## A szótövek összefoglalása

### Az igetövek összefoglaló táblázata

Tőtípus	Példa	Tőváltozatok
<b>Egyalakú</b>	<i>ír, tanul</i>	<i>ír-</i>
<b>Többalakú</b>		
<i>st ~ s</i> és <i>szt ~ sz</i> változatú	<i>fest, éleszt</i>	<i>fest-, fes-</i>
<i>t ~ s</i> változatú	<i>vitat, alkot</i>	<i>vitat-, vitas-</i>
hangzóhiányos	<i>igényel, csörög</i>	<i>igényel-, igényl-</i>
<i>v-s</i> { csupán <i>v-s</i>	<i>fő, lő, nő</i>	<i>fő-, főv-</i>
{ <i>sz-es</i> változatú	<i>eszik, iszik, tesz</i>	<i>tesz-, té-, te-, tev-</i>
{ <i>sz-es</i> és <i>d-s</i> változatú	<i>fekszik, alszik</i>	<i>feksz-, feküd-, fekv-, fek-</i>
	<i>haragszik, tolakodik</i>	<i>haragsz-, haragud-, haragv-</i>
<i>sz-es</i> és <i>d-s</i> változatú	<i>furakodik, gyarapodik</i>	<i>furakod-, furaksz-</i>
<i>sz-es</i> és <i>z-s</i> változatú	<i>igyekszik</i>	<i>igyeksz-, igyekez-, igyekv-</i>
	<i>emlékszik, szándékszik</i>	<i>emléksz-, emlékez-</i>
<i>n-es</i> változatú	<i>megy</i>	<i>megy-, men-, me-, mé-</i>
	<i>jön</i>	<i>jön-, jöv-, jö-</i>
	<i>van</i>	<i>van-, vagy, vol-, val-</i>

### A névszótövek összefoglaló táblázata

Tőtípus	Példák	Tőváltozatok
<b>Egyalakú</b>	<i>hajó, kávé, asztal</i>	<i>hajó-</i>
<b>Többalakú</b>		
Hangzóhiányos változatú	<i>iker, bátor</i>	<i>iker-, ikr-</i>
Hangzóhiányos, hangátvetéses változatú	<i>kehely, pehely, teher</i>	<i>kehely-, kelyh-</i>
Többséjű időtartamot váltakoztató	<i>nyár, híd</i>	<i>nyár-, nyar-</i>
Tővégi időtartamot váltakoztató	<i>alma, epe</i>	<i>alma-, almá-; epe, epé-</i>
Véghangzóhiányos	<i>borjú, hosszú</i>	<i>borjú-, borj-</i>
Hangszínt és időtartamot váltakoztató	<i>ajtó, mező</i>	<i>ajtó-, ajta-; mező-, meze-</i>
<i>v-s</i> { változatlan tőhangzójú	<i>mű, bő</i>	<i>mű-, műv-</i>
{ időtartam-váltakoztató	<i>fű, ló</i>	<i>fű-, fűv-; ló-, lov-</i>
{ hangszínt és időtartamot váltakoztató	<i>hó, tó</i>	<i>hó-, hav-; tó-, tav-</i>
{ véghangzóhiányos	<i>daru, falu</i>	<i>daru-, darv-</i>
Keverék típusú, például	<i>apa, lélek, száj</i>	<i>apa-, apá-, ap-; lélek-, lelk-; száj-, szá-</i>

(Keszler Borbála táblázata)

### 3. előadás

## A toldalékmorfémák

### A toldalékok osztályozása a tőhöz viszonyított helyzet alapján

**Suffixum:** olyan toldalék, amely a tő után helyezkedik el, például: *láng-ja*, *áll-ít-ás* stb.

**Prefixum:** olyan toldalék, mely a tő előtt helyezkedik el, például: *leg-csípősebb*, *legesleg-elől*.

**Infixum:** olyan toldalék, mely beékelődik a tőbe, tehát szétszakítja a tövet. (Tagalog nyelvi példa: *s + um + ulat* 'írt', ahol a tő: *sulat* 'ír'.)

**Circumfixum** vagy **confixum:** a circumfixáció esetében tulajdonképpen a tő ékelődik be a toldalékba. (Indonéz példa: *ke + penting + an* 'fontosság', ahol a tő: *penting* 'fontos', *ke-...-an* kb. 'ság, -ség', valamint a német *gesagt* 'mondta' múlt idejű alak esetében a circumfixum a *ge-...-t*.)

**Transzfixum:** a tövet átszövő affixum.

Részleges és teljes **reduplikáció:** a tő részleges vagy egyszeres, többszörös megismétlése (egyszeres reduplikáció: jávai *ratu* 'vezető' – *raturatu* 'vezetők' vagy a szuahéli *tafuta* 'keres' – *tafuta-tafuta* 'sokáig keres'; többszörös reduplikáció: az afrikai eve nyelvben *toh* 'ásva' – *tohtohtoh* 'sokáig ásva'). A teljes reduplikáció a suffixumokra emlékeztet. A reduplikációhoz hasonló jelenség a magyarban is megfigyelhető, vö. *két szál rózsza* és *két-két szál rózsza*; illetőleg: *körbeszalad* és *körbe-körbeszalad*.

### A toldalékmorféma-típusok elhatárolása: képzők, jelek és ragok

#### Derivációs morfémák (képzők)

- Új szót (lexémát) hoz létre.
- Az adott szófaji kategória nem minden eleméhez tehető hozzá.
- Nem része egyetlen ragozási sornak sem.
- Hiánya miatt nem veszünk fel zéró morfémát.
- Grammatikai ls lexikális jelentést hordoz.
- Korlátozottan termékeny.
- Legbelsőbb helyzetű (a tő után következik), más toldalékok követhetik.
- Nem akadályozza meg a további szófajváltást.
- Megváltoztathatja a szó bővítési lehetőségeit.
- Több szóosztály töveire is járulhat.

#### Inflexiós morfémák (jelek, ragok)

- Egy lexéma valamely szóalakját hozza létre.
- A szófajkategória legtöbb eleméhez hozzátehető.
- Többé-kevésbé zárt rendszert alkot, ragozási sorok része.
- Hiányát legtöbbször zéró morfémaként fogjuk fel.
- Grammatikai, nyelvtani jelentést hordoz.
- Termékeny.
- Külső(bb) helyzetű, más toldalékmorfémák megelőzhetik.
- Megakadályozza a további szófajváltást.
- Nem változtat a szó bővíthetőségén.
- Használata egy szófajra jellemző.

### A morfémaszervezetek

#### 1. Sorrendi szabályok

A szavakban a szóelemek kapcsolódási sorrendje szorosan kötött. Az általános szabály a magyarban: (prefixum) + tő + szuffixum(ok). Képletbe foglalva: (J)+T+K+J+R. Tőből, képzőből és jeltől is előfordulhat több egyetlen szóalakban; ragból csupán egy, például *legegyértelműbben* = *leg-egy-ért-elm-ű-bb-en* = J+T+T+K+K+J+R, *lányaimé* = *lány-ai-m-é* = T+J+J+J.

## 2. A szabályostól eltérő szerkezetek

- a) **A jel megelőzi a képzőt.** A leggyakoribb példa erre a középfok jele, mely bizonyos képzőket „megtúr” maga mögött: *kis-ebb-ít*, *nagy-obb-odik*. Szórványosabban fordul elő a *-beli* fiatal keletkezésű képző előtt az általános többesjel: *századokbeli*, illetve a birtokos személyjel: *korombeli*.
- b) **A rag megelőzi a képzőt.** Ez úgynevezett képzőszerű ragok esetén fordul elő, például: *-szor/-szer/-ször* vagy *-nként*. Általában az *-i* és az *-s* képzőmorfémákat előzik meg: *hat-szor-os*, *het-enként-i*.

## 3. Az abszolút és a relatív szótó

Az **abszolút tő** nem tagolható további elemekre, az abszolút tő maga a szómorféma. Például a *jegesedik* szó abszolút töve a *jeg-*, a *húzogathatják* abszolút töve a *húz*. A **relatív tő** az a tő, amely még tagolható, amelyről még leválasztható toldalék. Nem egyetlen tőmorféma tehát, mégis tőnek nevezhető abban az értelemben, hogy kapcsolódik vagy kapcsolható hozzá toldalék. Például az *üvegezésekhez* szóalak relatív szótóveei: *üvegezések-*, *üvegezés-*, *üvegez-*. A szóalak abszolút töve pedig egyetlen morféma: az *üveg*.

## 4. A szintetikus és az analitikus szerkesztésmód

A grammatikai viszonyjelentéseket a magyarban egyrészt toldalékokkal, másrészt viszonzószókkal fejezzük ki. A toldalékok, vagyis a viszonyjelölő szóelemek összekapcsolódnak a fogalomjelölő szóelemekkel, s együttesen alkotnak egy szót. Például: *bicikli|re, ül|t|em*. A viszonyjelölés ilyenkor **szintetikus** (összerakó, sűrítő) módon történik; a létrejött elemszerkezet **szintetikus szerkezet**.

Viszonyjelentéseket azonban lexémákkal is kifejezhetünk. A viszonzószók viszonyjelölő lexémák, melyek nyelvtani jelentést, jelentéseket adnak a fogalomjelölő lexémákhoz. Az ige jövő idejét például a *fog* viszonzószó jelöli (nem pedig toldalék, mint a múlt időt), például: *aludni fog, el fogja küldeni*. A viszonyjelölés ilyenkor **analitikus** (szételemező, körülíró) eljárással történik. Az így létrejött elemszerkezet **analitikus szerkezet**.

## A szintetikus és az analitikus szerkesztésmód összefoglalása

	Szintetikus szerkesztésmód	Analitikus szerkesztésmód
Pl. igeidő jelölésében	<i>megnéz-t-e</i>	<i>meg fogja nézni</i>
Pl. igemód jelölésében	<i>elszaval-ná</i>	<i>elszavalta volna</i>
Pl. határozói eset jelölésében	<i>lámpá-nál</i>	<i>lámpa mellett</i>

## 4. előadás

### A szófajok rendszere

#### Elhatárolási szempontok

1. Mondatbeli viselkedés (mondatrészszerp, bővíthetőség)
2. Alaki viselkedés (toldalékolhatóság)
3. Jelentés

#### Alapszófajok

1. Önálló mondatrészek, bővítményeket kaphatnak
2. Jellemzően toldalékolhatók (kivéve a határozószói sort)
3. Autoszemantikus, fogalmi jelentés (a névmási oszlop indirekt denotatív jelentésű)

Helyettesítő szófajok: névmások	Központi alapszófajok	Átmeneti szófajok: igenevek
	ige ( <i>töröl, indul</i> )	
főnévi névmás ( <i>ez, kit</i> )	főnév ( <i>telefon, valóság</i> )	főnévi igenév ( <i>ütni, rakni</i> )
melléknévi névmás ( <i>milyen, annyi</i> )	melléknév ( <i>váratlan, sok</i> )	melléknévi igenév ( <i>hajoló, megfigyelt (jelenség)</i> )
határozószói névmás ( <i>valahonnan, amikor</i> )	határozószó ( <i>négykézláb, először</i> )	határozói igenév ( <i>járván, tudva</i> )

#### Viszonyszók

1. Nem mondatrészek, nem kapnak bővítményeket
2. Jellemzően nem toldalékolhatók (kivéve a segédigéket)
3. Csupán viszonyjelentésük, modális, pragmatikai vagy logikai jelentésük van

**Morfológiai természetű szerkezetben (grammatikai viszonzók)** segédige (*fog, marad*), segédigenév (*lenni, lévén*), segédszók (*volta, volna*), névutó (*után*), névutómelléknév (*utáni*), igekötő (*be, meg*), határozóvá tevő *mint*

**Nem morfológiai természetű szerkezetben (nem grammatikai viszonzók)** kötőszó (*bár, mivel*), partikula (*alig, leginkább, ugye*), névelő (*az, egy*), tagadószó (*nem*)

#### Mondatszók

1. Nem mondatrészek, önálló mondatok lehetnek, szervetlenek; jellemzően nem bővíthetők
2. Nem toldalékolhatók
3. Pragmatikai, modális, logikai jelentésük van

indulatszó (*jaj, fuj*), interakciós mondatszó (*bocs, csitt*), módosítószó (*talán, nyilván*), hangutánzó mondatszó (*durr, gá-gá*)

#### Fogalmak

**Lexikai szófajiság:** a lexémák jelentéséhez kapcsolódó szófaji jelentés, melynek realizációja (aktuális szófajisága) eltérő is lehet. Például: *óra* – főnév, *bárcsak* – partikula, *gömbölyű* – melléknév.

**Aktuális szófajiság:** a szóelőfordulások szófaja. Egyszeri, és az adott használatától függ, azaz kizárólag a mondatban meghatározható. Például: *Kérem a gömbölyűt* (utóbbi szó aktuális főnév).

**Aktuális szófajváltás:** a lexikai és az aktuális szófajiság eltérése a mondatkörnyezet hatására. Például: *Együtt futott a boltba igyekvőkkel*; az utolsó szó lexikálisan melléknévi igenév, aktuálisan főnévvé vált.

**Kettős (többszörös) szófajúság:** a lexémák jelentéséhez kapcsolódó két vagy több szófaji jelentés, például *lila* = melléknév (*Lila sálban volt*); főnév (*Most lilával festek*).

**Átmeneti szófajúság:** valójában összetett szófaji jelentés, amikor egy szófaji jelentés két szófaj tulajdonságaiból adódik össze. Például a főnévi igenév részben főnévként, részben igeként viselkedik.

## Problémák, megjegyzések

**Csak a szavaknak** van szófaji jelentésük. A morféimákhoz szófaji jelleg tartozik.

A **számnevek** valójában kettős szófajiságú szavak: melléknevek (*hat pohár*) és főnevek (*hatból elvesz kettőt*).

A **névmásokat** összefoglalóan helyettesítő szófajoknak nevezzük, de tudni kell, hogy nem mindegyik névmásfajta helyettesít. A névmás a valóságot közvetetten, a szövegkörnyezet vagy a beszédhelyzet kapcsolóerejével tükrözi. A személyes névmás pl. első és második személyben nem helyettesít, hanem a beszélőt (és körét), illetőleg a hallgatót (és körét) nevezi meg.

A **grammatikai viszonyszók** mondatrésznél kevesebb értékűek, hisz éppen mondatrészek, esetleg mondat szerkezetek megalkotásában vesznek részt. A névutó és a *mint* előjáró ragszerű viszonyszók: *az asztal mellett (ülök)* és *az asztalnál (ülök)*; illetőleg: *mint eladó (dolgozik)* és *eladóként (dolgozik)*; *szébb, mint Ernő* és *szébb Ernőnél*. Az igekötő leginkább képzőszerű, a segédige vagy képzőszerű (pl. *katona volt – katonáskodott*) vagy jelszerű (*meg fogja enni*). A segédigenév a segédigéből képzett igenév (pl. *tanár volt, tanár marad – tanár lenni, tanár lévén; tanár maradni*). A névutómelléknév a névutó melléknévképzős alakja: *az asztal alatti hely, az ebéd utáni beszélgetés*.



## 5. előadás

### Az igék

#### 1. Mondatbeli viselkedés

Az ige állítmány. Semmiféle más mondatrész nem lehet.

Az ige alannyal, tárggyal és határozóval bővíthet. Ige jelzői bővítményt soha nem kaphat! Az ige bővítményei szabad bővítmények vagy kötött bővítmények. A kötött bővítmény a vonzat. A vonzat használatát az ige jelentése kívánja meg, engedi vagy tiltja. Pl. az alany csaknem minden ige- nek kötött bővítménye, vagyis csaknem minden igei jelentés megkívánja a cselekvőnek, a folya- mat érintettjének kifejezését. Például: *Repül a madár* – az alany kötelező. *Borul az ég* – az alany fakultatív vonzat (l. *Borul.*) *Havazik.* – az alany kitétele tilos. Az alany mindig vonzat, de mindig vonzat a tárgy is, hiszen van olyan ige, mely mellett kötelező (*átveszi az anyagot* – \**Péter átve- szti*), van, mely mellett fakultatív (*varr, olvas, vár*), és van, ahol tilos (*erőlködik, barnul, mászik*). A határozók igeajtóktól vagy egyedektől függően kötöttek (*Dia kinéz az ablakon*) vagy szabadok (*Zsuzsi beszél az íróasztalnál*).

#### 2. Az ige alakja

T + J + J + R. Ezek mind kötelezők. T = (T +) T (+ T + K + K), tehát az ige- tő összetett szó és képzős szó is lehet. A jelből csupán egy jelenik meg testesen és szintetikusán, de mindkettő jelen- tése ott van az igealakban (*futott, futna*). Szintetikus alakban mindkettő lehet testes: *futott volna*.

#### 3. Az ige jelentése

Cselekvés és történés + a grammatikai kategóriák kifejezése.

Grammatikai kategóriák az igében: a) szám- és személyjelentés, b) időjelentés, c) módjelentés, d) igenemjelentés, e) aspektuális jelentés, f) pragmatikai jelentés.

a) A szám- és személyjelentés felelőse az igei személyrag.

b) Az időjelentés felelőse az időjel.

c) A módjelentés felelőse a módjel. (Az ige- tő is hordozhat önmagában modális jelentést, pl. *enged, merészel, próbálkozik*.)

d) Az igenemjelentés felelősei az igenemképzők: *-tat/-tet, -tatik/-tetik, -kodik/-kődik, -ódik/-ődik*. De igenemjelentése az abszolút ige- tőnek is van: *fut* (cselekvő), *él* (mediális).

e) Az aspektuális jelentés felelősei az ige- kötők és a képzők. Például: *néz – megnéz* (utóbbi befejezett), *elnéz* ('sokáig néz' jelentésben), *nézeget, pattan – pattog* (mozzanatos és ismétlődő) stb. Aspektuális jelentést az ige- tő is hordoz- hat: *ugrik* (egyszeri, általában mozzanatos), *áll* (folyamatos), *kezd* (pillanatnyi, kezdő) stb.

f) A pragmatikai jelentés természetesen elsősorban a nyelvhasználatban figyelhető meg. Ilyen például az *Üdvözlöm!*, *Csókollak!* köszönési formák. Van azonban nyelvtanilag is rögzített pragmatikai jelentés az igében: ez a 3. sze- mély használata 2. személy értelemben.

**A cselekvő és cselekvés viszonya szerint** megkülönböztetjük a a) cselekvő, b) műveltető, c) visszaható, d) szenvedő és e) mediális ige- ket. A b), c), d) kategóriák többségükben a)-ból keletkeznek.

b) A legtisztább műveltető ige- ket tárgyas cselekvőből hozzuk létre. Például: *olvastat, varrat, készítet*. A tárgyatlan cselekvők nem adnak ki mindig tiszta műveltető formát: *járat, mozgat*, de: *A repülő vhol köröz – (?) körözteti a repülőt, a gyerek mocomog – (?) mocomogatja, mocomogatja a gyereket*. A mediálisok műveltetése sokszor cselekvő ige- tő eredményez: *fogyaszt, épít, kerít* stb. A műveltető ige tárgyas.

c) Visszaható ige- tő csak tárgyas műveltetőből alkothatunk. Tárgya nincs, hisz az a cselekvővel egyenlő (*fészülködik, nyalakodik*). A visszaható ige- tő rokona a kölcsönös ige: *ölelkezik*.

d) Szendvedő ige- tő csak tárgyas műveltetőből alkothatunk. Mindig tárgyatlan, képzője jellegzetes (*olvastatik, megfi- gyeltetik*).

e) A mediális ige- tő történést kifejezők. Alanyuk egyfajta átélői az ige által kifejezett folyamatnak, pl. *Fúj a szél; Megsértődött a húgod; Kiszőkölt a hajam*. Alanyuk nem mindig van: *pirkad, havazik*.

**Az általános személyragok összefoglaló táblázata**

	Kijelentő mód				Felszólító mód		Feltételes mód	
	Jelen idő		Múlt idő					
E/1.	-ok, -ek, -ök	-lak, -lek, -alak, -elek	-am, -em	-alak, -elek	-ak, -ek	-alak, -elek	-k	-lak, -lek
E/2.	-sz*, -asz, -esz -ol, -el, -öl		-ál, -él		-ál, -él, -Ø		-l	
E/3.	-Ø				-on, -en, -ön		-Ø	
T/1.	-unk, -ünk						-nk	
T/2.	-tok, -otok -tek, -etek -tök, -ötök**		-atok -etek			-tok -tek		
T/3.	-nak, -anak -nek, -enek		-ak, -ek		-anak -enek		-nak -nek	

**A határozott személyragok összefoglaló táblázata**

	Kijelentő mód		Felszólító mód	Feltételes mód
	Jelen idő	Múlt idő		
E/1.	-om, -em, -öm	-am, -em		-m
E/2.	-od, -ed, -öd	-ad, -ed	-d, -dd -ad, -ed	-d
E/3.	-ja, -i	-a, -e		-Ø
T/1.	-juk, -jük	-uk, -ük		-nk
T/2.	-játok, -itek	-átok, -étek		-tok, -tek
T/3.	-ják, -ik	-ák, -ék		-k

**Az ikés személyragok összefoglaló táblázata**

	Jelen idő		
	Kijelentő mód	Felszólító mód	Feltételes mód
E/1.	-om, -em, -öm	-am, -em	-m
E/2.	-ol, -el, -öl (-sz, -asz, esz)	-ál, -él	-l
E/3.	-ik	-ék	-k

(Kugler Nóra táblázata)

\* A jö- tő mellett -ssz alakban.

\*\* A jö- tő mellett -tök alakban.

## 6. előadás

### A főnév

#### Osztályozása



#### Alakja

T (+ K + K...) + J<sub>szám</sub> (+ J + J + J<sub>birtokosság</sub>) + R

#### Mondatbeli szerepe

**Állítmány:** *Ez a fizetésed.*

**Alany:** *Az önkormányzatok nehéz helyzetben vannak.*

**Tárgy:** *Elmentteted lemezre a munkádat?*

**Határozó:** aszemantikus: *gondolkodik a kérdésen, harcol a nyomor ellen*

hely-: *vízben ázik, a fa mellett áll*

idő-: *májusban nyílik, ebéd után jön*

állapot-: *felébred álmából, pénz nélkül marad, mint tanár szeretik*

eredet-: *fából készül*

eredmény-: *szeletekre vágja a kolbászt*

partitivusi: *kér a kenyérből*

társ-: *beszélget a szülőkkel*

mód-: *gyors ütemben halad*

ok-: *elsápad a hírtől*

cél-: *hoz egy ecsetet a festéshez*

tekintet-: *ártatlan az ügyben*

fok-mérték: *két fejjel magasabb*

eszköz-: *ollóval vág*

részes-: *pulóvert köt Marcinak*

hasonlító: *édesebb a méznél*

**Jelző:** kijelölő: *ő az orvos barátom*

mennyiség-: *(?) két liter víz*

birtokos: *a város kapuja*

#### Bővítményei

Kötelező vonzattal: *az asztal széle, három liter tej, a szempilla festése*

Fakultatív vonzattal: *beszéd a becsületről, harc az ellenséggel*

Szabad bővítmények: *pöttyös kendő, négy kifli*

## A melléknév

### Felosztása

Minősítő: *szép, félnk, vastag*

Viszonyító: *redőnyös (ablak), (görbe) lábú (kutya), könyvtári (dolgozó), harmadik (ajtó)*

Mennyiséget jelentő: *rengeteg, öt, sok, négyötöd, tengernyi.*

### Alakja

(J<sub>fok</sub> +) tő (+ K + K<sub>stb.</sub>) (+ J<sub>szám</sub>) + J<sub>fok</sub> (+ J<sub>kiemelő</sub>) (+ R)

### Mondatbeli szerepe

Állítmány: *a tigris csíkos*

Határozó: szám-: *háromszor/háromszor próbálom*

állapot-: *vörösen hallgat, ügyesnek talál*

számállapot-: *sokan nézik*

eredet-: *kékről (zöldre) fest*

eredmény-: *kékről (zöldre) fest*

mód-: *lassan halad, magyarul beszél*

fok-mérték: *erősen figyel*

Jelző: minőség-: *gömbölyű koponya*

mennyiség-: *tíz lépés*

### Bővíthetősége

Kötelező vonzat: *büszke a fiára, nagyobb nálam*

Fakultatív vonzat: *foltos a kávétól, háromszor nagyobb*

Szabad határozó: *nagyon sötét, túlságosan jó*

## A határozószó

### Mondatbeli viselkedés

**Mondatrészszerp:** A határozószók **csak határozói szerepet** tölthetnek be a mondatban:

hely-: *hátról találtam*

idő-: *reggel érkezett*

fok-: *különösen nehéz*

állapot-: *hanyatt feküdt*

mód-: *jól fut*

eredmény-: *ketté töri*

tekintet-: *részben igaz*

Főnevekhez járulva betölthetik jelzői értékű határozó szerepét is, például: *az idő ma, Budapest éj-jel, utazás egyedül, levélváltás titokban* stb.

### Bővíthetőség

Vonzatok: *a tóhoz közel, távol a sziklaktól, mindenkinél korábban, a legmesszebb a városlakók közül*

Szabad határozók: *teljesen egyedül, nagyon távol*

### Alak

Toldalékolhatatlanság, kivételek: *kintebb, lentre, belülről, legtávolabb.*

## 7. előadás

### A névmások

	<b>Főnévi</b>	<b>Melléknévi</b>	<b>Számnévi</b>	<b>Határozószói</b>
<b>Személyes névmás</b>	<i>én, te, ő; engem, téged, őt; enyém, tied, övé</i>	–	–	–
<b>Visszaható névmás</b>	<i>magam, magad, maga</i>	–	–	–
<b>Kölcsönös névmás</b>	<i>egymás</i>	–	–	–
<b>Mutató névmás</b>	<i>ez, az; emez, amaz; ugyanez, ugyanaz</i>	<i>ilyen, olyan; emilyen, amolyan; ugyanilyen, ugyanolyan</i>	<i>ennyi, annyi; emennyi, amannyi; ugyanennyi, ugyanannyi</i>	<i>itt, ott; emitt, amott; ugyanitt, ugyanott; erre, arra; eddig, addig; így, úgy; emígy, amígy; ugyanígy, ugyanúgy</i>
<b>Vonatkozó névmás</b>	<i>aki, ami</i>	<i>amilyen</i>	<i>amennyi</i>	<i>ahol, ahogy(an), ameddig</i>
<b>Kérdő névmás</b>	<i>ki, mi</i>	<i>milyen</i>	<i>mennyi, hány</i>	<i>hol, hogyan, miért</i>
<b>Határozatlan névmás</b>	<i>valaki, valami; némelyik</i>	<i>valamilyen; némely, némi</i>	<i>valamennyi, valamennyi; néhány</i>	<i>valahol, valahogy, valamért; néhol; némiképp</i>
<b>Általános névmás</b>	<i>mindenki, bárki, akárki</i>	<i>mindegyik, mindenféle; bármilyen, akármilyen</i>	<i>minden, bármennyi, akármennyi, akárhány</i>	<i>mindenhol, bárhol, akárhol; mindenhogy, bármennyi, akármennyi</i>

### Az általános névmás alfajai

	<b>Gyűjtő névmás</b>	<b>Megengedő névmás</b>	<b>Tagadó névmás</b>
	<i>mind(en)-</i>	<i>bár-</i>	<i>se(m)-</i>
<b>Főnéviek</b>	<i>mindenki, mindegyik, mindnyájan</i>	<i>bárki, bármí</i>	<i>senki, semmi</i>
<b>Melléknévi</b>	<i>mindenféle, mindennemű; (minden)</i>	<i>bármilyen, bárminő; bármelyik, bármiféle; bármennyi</i>	<i>semmilyen, semekkora, semminő; semmiféle; sehány, semennyi</i>
<b>Határozószói</b>	<i>mindenhol, mindenütt, mindenholnan, mindenhová, mindenüvé; mindig, mindenkor; mindenképpen</i>	<i>bárhó, bárhonnan, bárhová; bármikor, bárméddig</i>	<i>sehol, sehonnan, sehová; semmikor, soha; sehogy(an)</i>

### A mutató névmás alfajai

	<b>Rámutató</b>	<b>Nyomatékosító</b>	<b>Azonosító</b>
<b>Főnéviek</b>	<i>ez, az</i>	<i>emez, amaz</i>	<i>ugyanez, ugyanaz</i>
<b>Melléknévi</b>	<i>ilyen, olyan</i>	<i>milyen, amolyan</i>	<i>ugyanilyen, ugyanolyan</i>
<b>Határozószói</b>	<i>így, úgy</i>	<i>emígy, amígy</i>	<i>ugyanígy, ugyanúgy</i>

(Laczkó Krisztina táblázata)

### Mondatbeli viselkedés

**Mondatrészszerp:** a helyettesített szófajéval azonos

**Bővíthetőség:** ritka (pl. *én, a hallgató; nagyon olyan*)

**Alak:** toldalékolása a helyettesített szófajének megfelelő (pl. *magára, egymástól, ezek*); rendhagyó toldalékolásuk van a személyes névmásoknak: *rólunk, hozzátok*

**Jelentés:** indirekt denotatív jelentés

## 8. előadás

### Az igenevek

#### Főnévi igenév

##### Mondatbeli szerepe

Alany: **indulni** kell/lehet; jó/káros/nehéz/butaság **félni**

Tárgy: szeret, akar, óhajt utál **labdázni**

Célhatározó: **úszni** megy/jár/visz/siet

Aszemantikus határozó: képes/habozik/kénytelen **hazudni**

Okhatározó: fél/retteg/óvakodik **ránézni**

Állapothatározó: **hűlni** látszik/tetszik

Részeshatározó: nincs értelme **elmenni**, ideje **továbblépni**

Tekintethatározó (?): **látni** láttam; **szeretni** szeretem

Birtokos jelző: Most lenne haszna **meghívni**

##### Bővíthetősége

Tárggyal: **gítárt** pengetni, **párt** választani

Határozókkal: belelapozni a **könyvbe**, gondolni a **madarakra**, sokáig várni

#### Alakja

Igető + igenévképző (+ személyrag)

Egyes szám	1. személy:	<i>járn-om</i>	<i>lépn-em</i>
	2. személy:	<i>járn-od</i>	<i>lépn-ed</i>
	3. személy:	<i>járni-a</i>	<i>lépni-e</i>
Többes szám	1. személy:	<i>járn-unk</i>	<i>lépn-ünk</i>
	2. személy:	<i>járn-otok</i>	<i>lépn-etek</i>
	3. személy:	<i>járni-uk</i>	<i>lépni-ük</i>

#### Melléknévi igenév

##### Fajtai

-ó/-ő képzős: *zörgő* (folyamatos)

-t/-tt képzős: *kihímzett* (befejezett)

-andó/-endő képzős: *felveendő* (beálló)

A -t/-tt képzős igenév személyragos változatát **igei igenévnék** is nevezzük (pl. *rendőr fogta tolvaj*)

##### Mondatbeli szerepe

Állítmány: a *szőlő megmetszendő*; a víz *iható* (?)

Állapothatározó: *magára hagyottan találták*; *elviselendőnek érez* (?)

Tekintethatározó: *vasalandónak éppen vasalando, de...* (?)

Minőségjelző: *zuhogó eső*, *letört ág*, *zárandó kapu*

##### Bővíthetősége

Alannyal: a *művész faragta bot* (csak az igei igenév esetében!)

Tárggyal: *ajtót nyitó inas*

Határozóval: *sarokban álló*, a *szekrényből elővett*, *polcra teendő*

#### Alakja

Igető + igenévképző (+ esetleg -ság/-ség képző, névszói jelek és viszonyragok): *olvasottság*, *(emberhez) szólók*, *tépettebb*, *elhanyagoltta* stb.

Egyes szám	1. személy	<i>(én) sütöttem</i>	<i>hoztam</i>	<i>kalács</i>
	2. személy	<i>(te) sütötted</i>	<i>hoztad</i>	<i>kalács</i>
	3. személy	<i>ő sütötte</i>	<i>ő hozta</i>	<i>kalács</i>
Többes szám	1. személy	<i>(mi) sütöttük</i>	<i>hoztuk</i>	<i>kalács</i>
	2. személy	<i>(ti) sütöttétek</i>	<i>hoztátok</i>	<i>kalács</i>
	3. személy	<i>ők sütötték</i>	<i>ők hozták</i>	<i>kalács</i>

## Határozói igenév

### Mondatbeli szerepe

Időhatározó: **Befejezvé**n a levélírást leragasztotta a borítékot.

Okhatározó: Már nem volt semmi kifogása a lánya barátai ellen, **megismervé**n nehéz sorsukat.

Állapothatározó: A beteg **felöltözve** feküdt az ágyon; Az ügy **le** van zárva.

Célhatározó: Résnyire kinyitotta az ablakot, utat **engedve** a füstnek.

Komplex határozó: **Nekiütö**dve a falnak, koppant egy nagyot (ok-, időhat.)

*A szemembe **nézve** mondd ki!* (mód-, időhat.)

### Bővítményei

Alany: **Hideg** lévén, fűteni kellett

Tárgy: **húst** sütve, **békét** akarván

Határozó: **szépen** mosolyogva, **autóval** közlekedve

## Alakja

Igető + igenévképző: fut- + -va/-ván

	Állítmány	Alany	Tárgy	Határozó	Jelző
<b>Főnévi igenév</b>	? (mondat főtagja: <i>Felállni!</i> )	<i>Sietnünk kell.</i>	<i>Rá se tudok nézni!</i>	<i>Nem ér rá tanulni.</i> (aszem. h.) <i>Vásárolni megy.</i> (célh.) <i>Fél elindulni.</i> (okh.) <i>Látja az anyját jőni.</i> (állapoth.) <i>Játszani nem játszottam.</i> (tekinteth.) <i>Nincs értelme foglalkozni vele.</i> (részesh.)	<i>Itt van az ideje szellőztetni.</i> (birt.) <i>Felmerült a kérdés: bontani vagy nem bontani.</i> (ért.)
<b>Melléknévi igenév</b>	<b>-ó/-ő képzős</b>	<i>Az enzim könnyen elkülöníthető a vizes oldattól.</i>		<i>Helyettesíthetőnek érzi magát.</i> (állapoth.) <i>A napfény szemhunyorogatóan tükröz.</i> (mód-eredményh.) <i>Bizsergetően szúr a nap.</i> (módh.)	<i>A futó fiú elesett.</i> (min.) <i>Öregmiklós elkészítette a fát, mennyezetig érőt.</i> (ért.)
	<b>-t/-tt képzős</b>	<i>(A hír valódisága bizonyított.)</i>		<i>A hotelszobákban magára hagyottnak érezte magát.</i> (állapoth.) <i>Gyógyultan távozott.</i> (állapoth.)	<i>A megírt levelet elhajította.</i> (min.) <i>Talált kenyeret, frissen sütitet.</i> (ért.)
	<b>-andó/-endő képzős</b>	<i>Az öregség nem a felhámon ábrázolandó. Épp ezért értékelendő X.Y. beugrása.</i>		<i>Ezeket a terítőket kimosandónak hittem.</i> (állapoth.) <i>A könyvet elolvasandó mentem a könyvtárba.</i> (célh.)	<i>A felvásárolandó termék 7 ezer vagonnyi lesz.</i> (min.) <i>A könyvet, az elolvasandót, az autóban felejtette.</i> (ért.)
<b>Határozói igenév</b>				<i>Az ól ajtaja kitárva.</i> (állapoth.) <i>Akadozva beszélt.</i> (módh.) <i>A dombra érve, megtorpant.</i> (időh.) <i>Ott laktak, máshol nem kapva szállást.</i> (okh.) <i>Kérve kérte.</i> (fokh.) <i>Vétettem ellened, kételkedvén benned.</i> (eszköz-ok-módh.)	



## 9. előadás

### A grammatikai viszonyszók

#### A segédigék és a segédszók

	Szóalakteremtők	Mondatrészteremtők (kopulák)
Segédigék	<i>fog</i> <i>szokott, talál, tetszik</i>	<i>(van:) vagyok, lenne, volt</i> <i>marad, (el)múlik</i>
Segédigenevek		<i>lenni, lévén, való</i> <i>maradni (maradva)</i>
Egyéb segédszók	<i>volna</i>	<i>volta</i>

#### Példák

*Pista ezután szorgalmasabban fog tanulni.*

*Én mindig ilyenkor szoktam mosakodni.*

*Ha nem figyelsz, még bele találsz esni egy gödörbe!*

*Mari néni, mikor tetszik eljönni hozzánk megint?*

*Már ötször felöltöztem volna ennyi idő alatt!*

*Tényleg, te valamikor ejtőernyős voltál?*

*Ha gyorsabbak lennétek, még odaérvétek a vonathoz.*

*Azért edzünk, hogy mindig frissek és erősek maradjunk.*

*János öcsém 23 éves múlt.*

*Szeretnék első lenni ezen a versenyen.*

*Híres ember lévén, mindenki figyelt a szavára.*

*A kerthen való séták megnyugtatók a lelkemet.*

*Szenvedünk az ingerült voltától.*

#### Szófaji tulajdonságaik

**Mondattanilag:** összetett szóalakok vagy összetett mondatrészek grammatikai jelentésű részei. Nem önálló mondatrészek. Nem bővíthetők.

**Alaktanilag:** a segédigék jellemzően úgy toldalékolhatók, mint az ige. A *volta* szó főnévszerűen toldalékolódik: birtokos személyjeleket és viszonyragokat vesz fel. A többi segédszóra nem jellemző a toldalékolás.

**Jelentésanilag:** szemantikailag üresek, grammatikai és modális, aspektuális és pragmatikai jelentésük van.

#### A névutók

**Mondattanilag:** analitikus határozók grammatikai jelentésű tagjai, határozórag-értékűek, nem bővíthetők (vö. *ház mellett* és *háznál*)

**Alakilag:** jellemzően nem toldalékolhatók, kivételek pl. *ebéd utánra, karácsony előttről*, ill. l. a névutómellékneveket

**Jelentésanilag:** nyelvtani viszonyjelentés

**A névutómelléknevek -i** képzős névutók (pl. *polc alatti, testvér nélküli*). Átmeneti jellegű szófajok, mert a szószerkezeten belül névutóként kapcsolódnak a főnévhez, de melléknévszerűen kapcsolódnak a szószerkezet fölé rendelt taghoz (pl. *betegség elleni védekezés*). A névutómelléknevek úgy jönnek létre, hogy az analitikusan szerkesztett határozó (pl. *konyha előtt*) egésze kapja meg a melléknévképzőt: (*konyha előtt*)i sorállás. Ezért a szófaj önálló léte is vita tárgya lehet.

## **Az igekötők**

Közvetlenül az igető előtt morfológiai természetű szóösszetételt alkot az igével, így önálló szónak csak az ige után írva (*ment el*), vagy megszakított szórenddel (*el is ment*) tekinthető.

**Mondattanilag:** képzőértékű viszonzszók, nem önálló mondatrészek, nem bővíthetők

**Alaktanilag:** nem toldalékolhatók

**Jelentésanilag:** lexikális jelentéselem (pl. irányjelentés, l. *megy be/fel/át* stb.; jelentésmódosító érték, l. *elnéz, lekezel* stb.) és nyelvtani viszonyjelentés (igei aspektus képzése).

## **Határozóvá tevő *mint***

Analitikusan szerkesztett határozók előljáró szerepű tagja. Állapothatározóban: *A mángorló mint dísz tárgy is értékes volt* – vö. *dísz tárgyként*. Hasonlító határozóban: *Szebb a páva, mint a pulyka* – vö. *a pulykánál*.

**Mondattanilag:** ragértékű viszonzszók, nem önálló mondatrészek, hanem mondatrészek részei nem bővíthetők

**Alaktanilag:** nem toldalékolhatók

**Jelentésanilag:** nyelvtani viszonyjelentés

## 10. előadás

### A nem grammatikai viszonyítók

**Mondattanilag:** nem mondatrészek, bővítményeket nem kaphatnak

**Alaktanilag:** nem toldalékolhatók

**Jelentésanilag:** modális, pragmatikai, logikai viszonyjelentések hordozói

#### A kötőszók

A mondatrészek és a tagmondatok logikai-szintaktikai jelentésű kapcsolóelemei.

#### Osztályozásuk:

**Hatókör szerint:** csak mondatrészekkapcsolók: *mind...mind*  
mondatrész- és tagmondatkapcsolók: *ezért, de, ám, és* stb.  
csak tagmondatkapcsolók: *hogya, ha*

**Funkció szerint:** alárendelők: *mert, mint, hogya, bár* stb.  
mellérendelők: *sőt, ám, illetve, ugyanis* stb.

#### A nyelvi elemek száma szerint:

egyes vagy egyhelyű kötőszók: *hogya, mert, pedig*  
többszörös vagy többhelyű kötőszók (lehetnek ismétlődésesek, pl. *és...és, sem...sem*; és lehetnek összekapcsoltak: *nemcsak...hanem...is; egyrészt... másrészt*)

A tagmondatokat összekapcsoló vonatkozó névmásokat (*Nem ismerem azt, akiről beszélsz*) szófajlag nem tekintjük kötőszóknak, habár az összetett mondat elemzésében így nevezzük meg őket.

#### A partikulák

A partikula modális vagy kommunikációs jelentést, a beszélő attitűdjét, nyomatékosítást, árnyalást, fokozást stb. kifejező viszonyító.

**A modális alapérték partikulái:** *Hadd menjen!; Bár látná!; Kéred-e?*

**Árnyaló partikulák:** *Ülj csak ide!; Hányadéves is vagy voltaképpen?*

**Becsülő partikulák:** *Közel tíz éve történt; Majd két órát vártunk rád.*

**Fokozó partikulák:** *Már egész meleg van itt; Irtó barna lettél egy hét alatt!*

**Rémkiemelő partikulák:** *Mesélnünk csak/kizárólag/épp a versenyről nem sikerült.*

	Határozószó	Kötőszó	Partikula	Módosítószó
<b>Mondatbeli funkció</b>	mondatrész	mondatokat, mondatrészeket kapcsol	nem szerves mondattag	önállóan mondat lehet
<b>Bővíthetőség</b>	bővíthető	nem bővíthető	nem bővíthető	nem bővíthető
<b>Toldalékolhatóság</b>	nincs	nincs	nincs	nincs
<b>Jelentés</b>	körülmény-jelentés	logikai jelentés	modális, értékelő stb.	modális jelentés
<b>Kérdéspróba</b>	kiegészítendő kérdésre felel	nem felel kérdésre	nem felel kérdésre	eldöntendő kérdésre felel
<b>Tagadhatóság</b>	tagadható	nincs	nincs	nincs

## 12. előadás

### A mondatszók

#### Szófaji jellemzői

1. Nem mondatrészek, de önálló teljes mondatok lehetnek; jellemzően nem bővíthetők
2. Jellemzően nem toldalékolhatók
3. Kommunikációs, pragmatikai, modális, érzelmi stb. jelentés

#### Osztályozásuk

1. Indulatszók, például: *jaj, óh, juj, hű*
2. Interakciós mondatszók
  - a kapcsolatfelvétel és a kapcsolat befejezésének, megszakításának jelölői, például: *adjisten, agyó, szervusztok*
  - társalgásszervező és -jelölő elemek (kérdő, felelő, hezitáló stb. mondatszók), például: *nos, ugye, persze*
  - akaratkifejezők, például: *hí, csitt, hoci*
  - mutatók, például: *ím(e), lám*
3. Módosítók, például: *talán, valószínűleg, feltehetőleg*
4. Hangutánzó mondatszók, például: *puff, bumm, miau*

#### A különféle szófajok jellemző mondatrészszerkepei

	Főnév	Melléknév	Határozószó	Főnévi igenév	Határozói igenév
<b>Állítmány</b>	Péter <i>katona</i> .	Kati <i>szorgalmas</i> .	–	– (?)	–
<b>Alany</b>	A <i>fiú</i> szorgalmas.	–	–	Tilos <i>dohányozni</i>	–
<b>Tárgy</b>	Szeretem a jó <i>könyveket</i> .	–	–	Szeretek <i>olvasni</i> .	–
<b>Okhatározó</b>	<i>Betegsége</i> miatt nem ment el.	–	–	Fél <i>elindulni</i> .	<i>Megijedve</i> elfutott.
<b>Módhatározó</b>	<i>Oroszlánként</i> küzdött.	<i>Gyorsan</i> fut.	<i>Jól</i> felelt.	–	<i>Futva</i> érkezett.
<b>Célhatározó</b>	<i>Kenyérért</i> ment a boltba.	–	–	<i>Vásárolni</i> megy a boltba.	Integtetett a <i>kendőjével, jelezve</i> , hogy eltört a <i>sín</i> .
<b>Helyhatározó</b>	A <i>piacon</i> szeret vásárolni.	–	<i>Kint</i> áll.	–	–
<b>Állapothatározó</b>	<i>Tanárként</i> dolgozik.	<i>Beteg</i> fekszik.	<i>Hanyatt</i> fekszik.	A repülő <i>közeledni</i> látszik.	<i>Állva</i> várta.
<b>Minőségjelző</b>	<i>János</i> barátom megérkezett. (?)	<i>Jó</i> dolgozatot írt.	–	–	–
<b>Birtokos jelző</b>	<i>Péter</i> könyve elveszett.	–	–	Mi haszna <i>sietni</i> ?	–
<b>Értelmező</b>	Mátyás, a <i>király</i> igazságos volt.	Az egyik <i>rózsa</i> , a <i>piros</i> elhervadt.	A <i>dombon</i> , <i>fent</i> áll egy ház.	A szerkesztőségben kettő fontos: <i>nyírni</i> és <i>ragasztani</i> .	–

**A különféle szófajok lehetséges toldalékai**

	Képző	Személyrag	Személyjel	A többes szám jele (egyeztetésben)	A többes szám jele (nem egyeztetésben)	Fokjel	A tárgy ragja	Határozóragok
<b>Ige</b>	<i>köszön-és</i> <i>köszön-get</i>	<i>lát-om</i> <i>megy-ek</i>						
<b>Főnév</b>	<i>szörf-öz</i> <i>szörf-ös</i>		<i>ház-am</i> <i>kert-ed</i>	<i>(ők) diák-ok</i>	<i>a diák-ok (fogják megcsinálni)</i>		<i>level-et</i>	<i>ház-ban</i> <i>tanár-ként</i>
<b>Melléknév</b>	<i>szép-ít</i> <i>szép-ség</i>			<i>(a padok) régi-ek</i>		<i>hideg-ebb</i> <i>leg-nehez-ebb</i>	csak a határozó értékű tárgy esetén: <i>sok-at kérte</i>	<i>boldog-an</i> <i>sok-an</i> <i>piros-nak (látta)</i>
<b>Névmás</b>	nem jellemző, de: <i>ottan-i, magá-z</i>		csak főnévieknél: <i>ki-d,</i> <i>valami-nk</i>	<i>(ők) ilyen-ek</i> <i>(ezek) az-ok</i>	csak a főnévieknél: <i>az-ok (kellenek)</i>	nem jellemző, de: <i>ilyen-ebb</i>	csak a főnévieknél: <i>az-t (kell tenni)</i>	<i>eb-ben</i> <i>valamilyen-nek (tart)</i>
<b>Határozószó</b>	nem jellemző, de: <i>mostan-ság, vég-leg-es</i>					nem jellemző, de: <i>kint-ebb</i>		nem jellemző, de: <i>alul-ról,</i> <i>oldal-ra</i>
<b>főnévi</b>		<i>írn-om</i>						
<b>határozói</b>								
<b>Igenév</b>	<b>-ó/-ő képzős melléknévi</b>	<i>eltartható-ság</i>		<i>(a sorok) rendezhet-ők</i>		<i>olvasható-bb (?)</i>		<i>védekező-en</i>
	<b>-t/-tt képzős melléknévi</b>	<i>adott-ság</i>	<i>(nagy) mama</i> <i>sütitött-e (rétes)</i>	<i>(a könyvek,) az elolvasott-ak</i>		<i>ismert-ebb (?)</i>		<i>elszáradt-an (hever)</i>
	<b>-andó/-endő képzős melléknévi</b>	csak alkalmilag: <i>megválaszolandó-ság</i>		<i>(a sorok) rendezendő-k</i>				<i>elteendő-nek (gondoltam)</i>

## 13. előadás

### A szóképzés

A szóképzés a szóalkotásnak az a módja, amikor a szótőhöz egy képző hozzájárulásával új szó jön létre. Gyakori szóalkotásmód. (Vö. a tananyaghoz a 3. előadás anyagát is.)

A szóképzéssel kapcsolatos legfontosabb fogalmak: a) a produktivitás, termékenység; b) a gyakoriság, c) a képzőfunkció és a d) képzőjelentés.

a) A képző akkor **termékeny**, ha az adott szemantikai és szintaktikai feltételek mellett új szavak képezhetők vele; termékeny képzők például a *-i/-beli* melléknévképző ('vhová/vkihez/vmihez tartozó' jelentésben: *menedzseri, RTL-beli* stb.); az *-l* és a *-z* igeképzők: *bootol, szörfözik* stb. Nem termékeny képző például a *-csó/-cső*: *hágcsó, lépcső*.

b) A **gyakoriság** a képzőhasználat előfordulásainak száma. Gyakori képző például az *-ás/-és*; ritka képző például a *-tyú/-tyű*.

c) A képző **funkciója** az alapszó szófajiságára való hatása. Eszerint van **szófajtartó** képző: *nyomogat*; **szófajváltó** képző: *nyomás*; **szófajjelölő** képző: *patt|og*. A képzők igéket, főneveket, mellékneveket, igeneveket hoznak létre. Osztályozásuk funkciójuk alapján történik, l. a táblázatot.

d) A képző **jelentése** lehet csupán szintaktikai (*írva, mozgás*) és lehet lexikai-szintaktikai (*cukroz, tanulmány*). A lexikai jelentésű képzők szóval, szókapcsolatokkal kifejezhetők (l. az előző példákat: *cukorral ellát, a tanulás folyamata, ill. eredménye*).

### A képzők felosztása

<b>Igeképzők</b>	<b>Igéből igét képzők (deverbális verbumképzők)</b>	<p>Gyakorító és folyamatos cselekvést kifejező képzők, pl. <i>-gat, -get</i>: <i>nézeget, öltöget, beszélget</i>; <i>-ong, -eng, -öng</i>: <i>hajlong, fesszeng, dülöng</i>; <i>-oz(ik), -asz(ik), -ész(ik)</i>: <i>legelészik, kotorászik</i>; <i>-kod, -ked, -köd</i>: <i>tömköd, lépked, csapkod</i>; <i>-doz(ik), -dez(ik), -döz(ik)</i>: <i>ámuldozik, rémüldözik</i>; <i>-dos, -des, -dös</i>: <i>kapdos, nyeldes</i>; <i>-dal, -del, (-dál)</i>: <i>tördel, harapdál</i>; <i>-dokol, -dekel, -dököl</i>: <i>fuldokol, nyeldekel</i>;</p> <p>Mozzanatos képzők, pl. <i>-an, -en</i>: <i>durrán, pattan</i>; <i>-int</i>: <i>emelint</i>; <i>-ant, -ent</i>: <i>horkant, tüsszent</i>.</p> <p>Kezdő értelmet kifejező képzők, pl. <i>-ad, -ed</i>: <i>ébred, lázad</i>; <i>-od(ik), -ed(ik), -öd(ik)</i>: <i>göngyölödik, felháborodik</i>.</p> <p>Egyéb cselekvő igéket létrehozó képzők, pl. <i>-aszt, -eszt</i>: <i>akaszt, éleszt</i>; <i>-t</i>: <i>serkent, csöppent</i>; <i>-ít</i>: <i>hárít, szakít</i>; <i>-ajt, -ejt</i>: <i>szakajt, veszajt</i>; <i>-al, -el, -lal, -lel</i>: <i>nevel, fájjal</i>; <i>-ód(ik), -őd(ik)</i>: <i>vonzódik, leskelődik</i>; <i>-kod(ik), -ked(ik), -köd(ik)</i> stb.:</p> <p>Műveltető képzők: <i>-at, -et; -tat, -tet</i>: <i>adat, irat, festet</i>.</p> <p>Szenvedő igék képzői: <i>-at(ik), -et(ik), -tat(ik), -tet(ik)</i>: <i>adatik, megnézetik, engedtetik</i>.</p> <p>Visszaható igék képzői: <i>-kod(ik), -ked(ik), -köd(ik)</i>: <i>fésülködik, ruházkodik</i>; <i>-koz(ik), -kez(ik), -köz(ik)</i>: <i>borotválkozik</i>.</p> <p>A ható igék képzője: <i>-hat, -het</i>: <i>moshat, feszülhet</i>.</p>
	<b>Névszóból igét képzők (denominális verbumképzők)</b>	<p><i>-z(ik) (-az, -oz, -ez, -öz)</i>: <i>kettőz, idéz, ellenez, zongorázik, szalonnázik</i>; <i>-l(ik) (-al, -ol, -el, -öl)</i>: <i>talpal, burkol, nyergel, pecsétel, hegedül</i>; <i>-el(ik) (-all, -ell, -oll)</i>: <i>kevesell, rosszall, sárgáll</i>; <i>-ít, -sít</i>: <i>világosít, sárgít, alakít, fásít</i>; <i>-kod(ik), -ked(ik), -köd(ik)</i>; <i>-lkod(ik), -lköd(ik), -lked(ik)</i>; <i>-skod(ik), -sked(ik), -sköd(ik)</i>: <i>kontárkodik, kertészkedik, erősködik, betegeskedik, atyáskodik, büszkélkedik</i>; <i>-od(ik), -ed(ik), -öd(ik)</i>: <i>okoskodik, sötétedik, hűvösödik</i>; <i>-ul, -ül, -sul</i>: <i>butul, zöldül, állandósul</i>.</p>

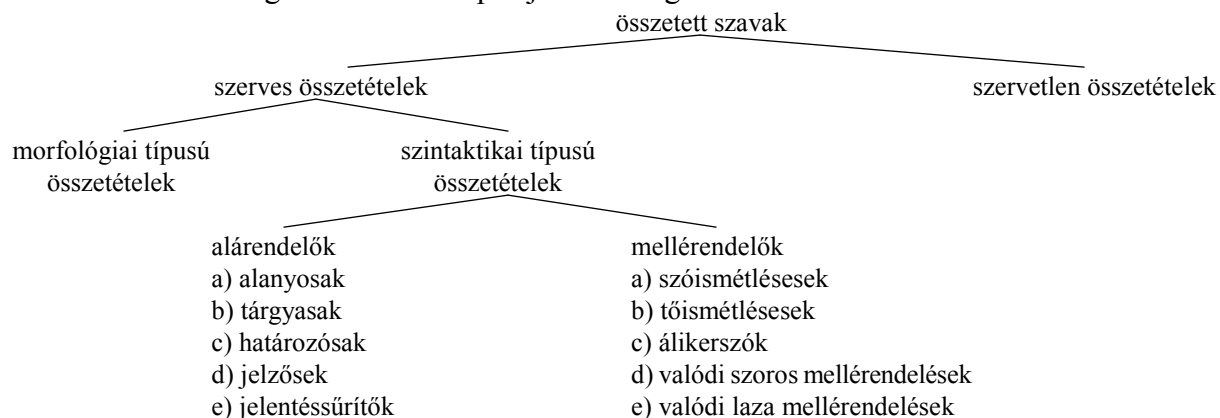
Névszóképzők	<b>Igéből névszót képzők (deverbális nomenképzők)</b>	<p><b>Főnévképzők.</b> Főként a cselekvést, magát jelentik, pl. <i>-ás, -és: futás, tanulás, -t, (-tt): lét, tét, keltében, röptében, -aj, -ej: moraj, dőrej; -alom, -elem: bizalom, gyötrelem; -dalom, -delem: fájdalom, hiedelem.</i> – Főként a cselekvés, történés eredményét, illetőleg tárgyát jelölik, pl. <i>-at, -et: mondat, ítélet; -mány, -mény: gyártmány, készítmény; -vány, -vény: ásvány, emelvény.</i> – Főként a cselekvés eszközt jelentők, pl. <i>-tyú, -tyű (-attyú, -ettyű): billentyű, dugattyú.</i> – A cselekvőt vagy a cselekvés helyét jelölők: <i>-ó, -ő: nyomozó, igazgató, rendező, vendéglő, ebédlő; -da, -de (-oda, -öde): járda, nyomda, iroda, tanoda, kötöde; -ár, -ér: bűvár, hordár.</i></p> <p><b>Melléknévképzők,</b> pl. <i>-ós, -ős: csípős, félős; -ékony, -ékeny: hajlékony, tanulékony; -atag, -eteg: hervatag, téveteg; -i: játszi, maradi; -ánk, -énk: nyúlánk, félénk.</i></p>
	<b>Névszóból névszót képzők (denominális nomenképzők)</b>	<p><b>Főnévképzők:</b> Kicsinyítő, becéző képzők, pl. <i>-cska, -cske szánkócska, felhőcske, -ka, -ke: fiúcska, legényke.</i> – Különböző jelentésű főnévképzők: <i>-s (-as, -os, -es, -ös): órás, hajós, fazekas, boltos, helyettes, felettes</i> (foglalkozásnevek); <i>gyümölcsös, akácos</i> (gyűjtőnevek); <i>egészség, álmoság</i> (állapotot jelölők); <i>asztalosság, számítógépeség</i> (mesterséget, szakmát jelölők); <i>fiatalság, hallgatóság</i> (gyűjtőnevek).</p> <p><b>Melléknévképzők:</b> <i>-s (-os, -es, -ös): fás, bokros, kavicsos</i> ('valamivel ellátott' jelentésű); <i>(száz)forintos</i> (papírpénz); <i>hetes</i> (villamos); <i>daliás, fiús</i> (hasonlítást jelölők); <i>családiás, házias, futólagos, fölösleges; kékes, feketés</i> (kisebb mértékű tulajdonságot jelölők); <i>-ú, -ű, -jú, -jű:</i> <i>(piros) arcú, (hosszú) hajú</i> ('valamivel bíró, valamivel ellátott' jelentésűek); <i>-i: városi, balatoni, rokon, gyári, ide, téli, világnézeti, benti, kinti; -atlan, -etlen (atlan, -etlen); -talan, -telen: szóatlan, lelketlen, egyetlen; -nyi: öklömnnyi; morzsányi; -szori, -szeri, -szöri: háromszori, kétszeri; -szoros, -szeres, -szörös: hatszoros, hétszeres, ötszörös.</i> – Képzőszerű utótagok: <i>-féle: lámpaféle, ilyenféle, ötféle, szőlőféle; -szerű: álomszerű, szabályszerű; -fajta: magfajta, másfajta; -né: Kovácsné, boltosné.</i> – Törtszámnevképzők: <i>-d (-ad, -od, -ed, -öd): tized, ötöd, század.</i> – Sorszámnevképzők: <i>-dik (-adik, -odik, -edik, -ödik): harmadik, negyedik, ötödik.</i></p>
Igenévképzők	<b>A főnévi igenév képzője</b>	<i>-ni (-ani, -eni): hallgatni, sétálni.</i>
	<b>A melléknévi igenév képzői</b>	Folyamatos: <i>-ó, -ő: olvasó, éneklő;</i> befejezett: <i>-t, -tt (-ott, -ett, -ött): zárt, elolvasott;</i> beálló történésű: <i>-andó, -endő: elolvasandó, elvégzendő.</i>
	<b>A határozói igenév képzői</b>	<i>-va, -ve: sírva, kérve; -ván, -vén: tudván, kérvén.</i>

(Keszler Borbála felosztása alapján)

## 14. előadás

### A szóösszetétel

Az összetett szavak grammatikai csoportjai összefoglalva a következők:



A szóösszetétel típusa			Példák	
szerves összetételek	morfológiai típusú összetételek		<i>mindenekfelett, földalatti, belepottyan, mivoltom, gombaféle</i>	
	szintaktikai típusúak	alárendelők	alanyosak	<i>mennydörög, magvaváló, porlepte, lélekszakadva</i>
			tárgyasak	<i>filmkedvelő, favágás, szemlesütve, ellentmond, idejétmúlt</i>
			határozósak	<i>testhezálló, ékesszólás, félkész, jóváír, földhözragadt, örömprepsve</i>
			jelzősek	<i>komolyzene, lenmag, ezeréves, hajtóerő, sokgyerekes</i>
			jelentéssűrítők	<i>gubacsdarázs, mesedélután, matrózkék, mandulaszemű, habkönnyű</i>
	mellérendelők	ismétlésesek	<i>egyszer-egyszer, lassan-lassan, hetedhét, nőttön-nő</i>	
valódiak		<i>agyba-főbe, huzavona, maholnap, éjjel-nappal, ázik-fázik, csillog-villog</i>		
szervetlen összetételek			<i>nemritkán, mégiscsak, úgyhogy, valamikor, mindenki, hiszekegy</i>	

### A ritkább szóalkotásmódok

Szóalkotásmód	A kiinduló szerkezet/szó	>	A létrejött szó
Ikerítés	<i>tyúk</i>	>	<i>tyúkom-búkom</i>
	$\emptyset$	>	<i>dínom-dánom</i>
Betűszóalkotás	<i>Országos Tudományos Kutatási Alap</i>	>	<i>OTKA</i>
Szóösszevonás	<i>Magyar Légiforgalmi Vállalat</i>	>	<i>Malév</i>
Szórövidülés	<i>laboratórium</i>	>	<i>labor</i>
	<i>Krisztina</i>	>	<i>Tina</i>
Szórövidülés + továbbképzés	<i>csokoládé</i>	>	<i>csoki</i>
	<i>Anna</i>	>	<i>Anci</i>
Elvonás	<i>távírányítás</i>	>	<i>távírányít</i>
	<i>sokszoroz</i>	>	<i>szoroz</i>
	<i>irkál-firkál</i>	>	<i>firkál</i>
Szóösszerántás	<i>cső + orr</i>	>	<i>csőr</i>
	<i>csatorna + alagút</i>	>	<i>csalagút</i>
Köznevesülés	<i>Garbo</i>	>	<i>garbó</i>
	<i>Joule</i>	>	<i>joule</i>
Szóértelmesítés	<i>e-mailezni</i>	>	<i>emilezni</i>
	<i>(mouse)pad</i>	>	<i>(egér)pad</i>
Szóvegyülés	<i>kerget + zavar</i>	>	<i>zargat</i>
Elemzilárdulás	<i>reg- + -vel</i>	>	<i>reggel</i>
	<i>nyíl- + -ván</i>	>	<i>nyilván</i>